

цитаты из античных произведений. Также раскрыто использование символики античного периода и слов более позднего времени с особой интертекстуальной нагрузкой.

Ключевые слова: интертекстуальность, античность, латинские слова и словосочетания, исторический роман.

Lyashov Nazar. Intertextual Elements in Henryk Sienkiewicz's Historical Novel "With Fire and Sword". The article focuses on the parameters of intertextuality including the use of Latin words and phrases and quotations from ancient literature in Henryk Sienkiewicz's historical novel "With Fire and Sword". On the formal level the intertextual elements determine specific tonality of the novel. Conceptual content of the Latin phraseology constitutes the historical world of the novel. The author's tendency of using Latin words and phrases proves to comprise three forms: single words and word combinations; famous sayings and proverbs; and quotations from ancient literature. The intertextual references to Latin origins and other historical background define the symbolic order of the novel.

Key words: Intertextuality, antiquity, Latin words and phrases, historical novel.

УДК 398.33 (=161.2): 316.663.5

Ольга Макарець

УКРАЇНСЬКА КАЛЕНДАРНА ГРА У ФУНКЦІОНАЛЬНО-ГЕНЕТИЧНОМУ АСПЕКТІ

У статті здійснено системний аналіз ігрового фольклору в українській усній народній творчості. Розглянуто теоретичні принципи, методологічні засади та історію вивчення питання української традиційної ігрової культури у фольклористиці. Досліджено функції народної гри; запропоновано метод паралельного аналізу ознак і функцій ритуалу та гри як основних форм умовної поведінки. Визначено основні архетипні мотиви, які здійснюють інтеграцію ігрової традиції у вербальний та невербальний фольклор. Розроблено схему для визначення основних ігрових елементів, мотивів та ситуацій у жанрах фольклору.

Ключові слова: гра, ритуал, ігрова культура, ігрова ситуація, обрядова роль, мотив.

Постановка наукової проблеми та її значення. Феномен гри став вдячним і водночас надзвичайно проблематичним матеріалом для філософської, психологічної, соціологічної, культурологічної, мовознавчої, літературно-критичної та фольклористичної думки ХХ – по-

чатку ХХІ ст. Більшість теорій, що зосереджують особливу увагу на дослідженні гри як динамічної складової частини культурного процесу (Г.-Г. Гадамер, Е. Фінк, Й. Гейзінга), як універсального способу осягання культури (Р. Барт, Ж. Дерріда), як основної форми умовної поведінки (Л. Виготський), найчастіше детермінують гру як символічну форму життя, як окрему дійсність і реальність, як особливого типу модель дійсності (Ю. Лотман, А. Байбурін), обстоюють онтологічний статус ігрового тексту. Теоретичні рефлексії і типології ґрунтуються на вихідній тезі: саме у змістовому плані ігрові елементи найчастіше «підтримують» семантичну основу тексту й пояснюють його зміст, а гра – надзвичайно складне символічне утворення.

Ігрова творчість є невід’ємною складовою частиною будь-якої культури взагалі, лежить в основі її розвитку, становить передісторію культури. Зароджуючись та розвиваючись у конкретних соціальних, географічних і господарсько-культурних умовах, українські народні ігри (поряд із типологічними ознаками) мають етнічну специфіку, у них сублімована ментальність, філософія й духовна історія народу. Тому дослідження ігрової культури українського народу як складної і багатоярусної художньої системи, вивчення генези та поетики народної гри, її феноменальних рис і можливостей впливу на розвиток фольклорної свідомості етносу та створення нової фольклорної поетики, функціонування ігрового фольклору в народному побуті належить до актуальних напрямів сучасної фольклористичної науки.

Незважаючи на досить ґрунтовні праці, присвячені вивченню ігрової культури та фольклористики, дослідження ігор у функціонально-генетичному аспекті – новий напрям, і в цьому полягає актуальність дослідження.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання походження і вивчення джерел ігрової культури українців, на нашу думку, майже не досліджуються. Оскільки коріння багатьох процесів сучасної української культури сягає у глиб віків, то питання періодизації цього процесу, джерелознавчі та історіографічні аспекти вивчення місця ігрових явищ у календарній та родинній обрядовості заслуговують уваги дослідників традиційної культури.

На початкових етапах вивчення ігрової культури українців існувала традиція, коли описи народних ігор відносили до весняної обрядовості, саме до тієї пори, коли природа оживає та ігрова діяльність людини значно посилюється. Це можна простежити завдяки опублі-

кованим збіркам ігор – від Костянтина Сементовського до Павла Чубинського. Наприклад, великодні ігри (гойдалки, ігри крашанками, хороводні веснянки та ін.) були максимально популярні у свята, але тривали й далі, протягом року, хоча й за зниженої активності, не кажучи про найменших гравців – дітей, які не припиняли грати в «календарні ігри» майже цілий рік. Натомість різноманітна святкова календарна обрядовість і відповідні ігрові явища різних пір року простежувалися у традиційній культурі упродовж року [3, с. 303].

На тлі становлення української етнографії як науки здобутки на етнографічній ниві 1860 року збагатилися кількома публікаціями про народні ігри й забави. Зазначимо, що ці публікації стосувалися і східних, і західноукраїнських земель.

У ХХ ст. сформувалося кілька стратегій вивчення народної гри, «ігроподібних» феноменів, що окреслює стан проблеми визначення гри. У межах фольклорно-етнографічних підходів, вивчаючи семантику і соціообрядове функціонування східнослов'янської народної ігрової культури, дослідники пропонують два розуміння гри в соціокультурному аспекті: у найширшому – ігри розглядалися в контексті певних обрядів і свят календарно-обрядового, суспільного та родинного характеру (Марко Грушевський, І. Білецький, І. Волошин, О. Дей, В. Гусєв, В. Давидюк, О. Курочкін, О. Чебанюк, С. Щербак, Г. Сокіл, В. Соколова, Л. Виноградова, І. Морозов, Г. Любимова), як стадія молодості (повноліття та дітородний період) у ритуальній формі соціальних переходів та календарних порогів (Т. Бернштам); у вузькому – гра це окремі форми стихійної й організованої поведінки молоді, що мають «розважальне» значення; різноманітні забави, розваги, вистави, народні види спорту; дитячі ігри (В. Бойко, Г. Довженок, В. Василенко); ділові ігри (В. Розін, В. Крюков) [1, с. 7].

Мета статті – системний аналіз ігрового фольклору в українській усній народній творчості, дослідження генези гри та функцій, які виконують ігри в календарному циклі народної обрядовості.

Відповідно до мети поставлено такі **завдання**:

- експлікувати історико-теоретичні засади гри як культурного явища, узагальнити основні аспекти теорії гри в сучасному науковому дискурсі;
- визначити основні ознаки і функції гри та ігрового начала в ритуалі й обряді, інтеграційну роль ігрової традиції в уснопоетичній творчості;

- розробити схему порівняльного аналізу ритуалу та гри з урахуванням спільних для них ознак і функцій;
- визначити парадигму ігрових мотивів та ситуацій у жанрах українського фольклору;
- продемонструвати на художньому матеріалі фольклору логіку й механізми перетворення ігрової культурної традиції на конкретні рівні художньої структури народнопоетичних текстів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Гра була невід'ємним складником обряду, саме через гру, через драматично показане і проспіване слово обряд утілювався в життя. Хоча при записуванні веснянок їх ігрова насиченість не виділялася в окремий компонент, а фіксувалася як весняні пісні. Інколи веснянки намагалися виділити в окремий розділ обрядового фольклору, не зазначаючи їх генетичного зв'язку з ігровими піснями. Календарно-обрядова гра має два рівні вираження основного ритуально-ігрового змісту: вербальний та акціональний. В іграх наявний безпосередній зв'язок між словом і рухом: ігрова пластика цілком залежить від сюжету пісні, що супроводжує гру. Відтворення вербального змісту не є проблемою, але супроводження пісні дією (рухи, пантоміма, драматичні елементи в діяльності) відтворити важко. Нині статі і вік тих, хто бере участь у відтворенні української весняної календарно-обрядової пісні, може різнитися. Раніше гаївки (і взагалі веснянки) на всій етнічній території України виконували лише дівчата, участь же хлопців осуджували. До того ж ігри типу «Коструб», «Подоряночка», «Коровай» зберігають релікти ініціальних дій, які проводять лише над дітьми. Обов'язкова присутність усіх дівчат на ігрищі в давнину мала магічне значення: заклинання майбутнього врожаю мало бути успішним лише в тому разі, коли його виконували всі члени колективу. Відсутність будь-кого було колективною загрозою: «Усі дівки в таночку / Однієї немає». У редукованій формі це збереглося в багаторазовій повторюваності однієї конкретної гри, аж поки кожна учасниця не побуває в ролі, наприклад, «щітки», «Подоряночки», «зайчика», «ящура» і т. п. Існує думка, що танцювальні дії можна розглядати в площині проведення відповідних ініціальних ритуалів. Таким чином, можемо констатувати, що саме танцювально-ігровий комплекс у циклі магічного значення веснянок є первинним, а пісенний супровід – вторинним.

Неабияке значення в ігровій поведінці має чіткий порядок дій. Механізми дії правил, законів, традицій – основа ритуального комп-

лексу. Саме вони у своїй сукупності сприяють формуванню певного порядку під час проведення ритуальної гри, кожен учасник якої посідає своє місце і виконує свою обрядову роль (скажімо, у весільному обряді – сват, «князь», «княгиня», бояри, дружки; в іграх різні персонажі обираються залежно від сюжету: в грі «Бобер» – стрілець, бобер, хорти; у «похоронах Кострубоньки» – дівчина, Коструб, хор). З цим пов'язана ціла низка особливостей ритуалу й гри, насамперед – повторюваність «загальних місць» (сюжетна, образна, ігрових моделей і окремих драматичних прийомів), яка, за своєю сутністю, є смислоутворювальною: гра розпочинається і у визначений момент завершується, залишаючись у пам'яті як певний духовний витвір або цінність, передається як традиція. Відповідно, щоб дотримуватися чіткого порядку окремих сегментів, для ритуально-ігрових дійств потрібна наявність головного учасника – «режисера», своєрідного керівника ігрового сценарію [2, с. 27].

До специфічних ознак гри, які відрізняють її від ритуалу, відносимо гру як вільну, невимушену діяльність, що не має прагматичної мети за межами самого ігрового сценарію, та її креативний характер, звідси і походить властива їй риса комунікування символічних значень. Для гри є характерним її творче й довільне втілення символічних значень, які подаються метафорично, за допомогою метонімічно упорядкованих дій (імітація процесів сіяння й вирощування рослин, еротичні мотиви – ловитва гравців протилежної статі, вибір дівчини), дотепне перегравання окремих дій тощо.

Уся синкретична цілість ігор (коли слова, мелодії, міміка, танкові рухи й драматична дія ще не розчленовані) підпорядковувалася в первіснообщинну добу практично-магічній меті: прикликати весну, прогнати зиму, виворожити урожайне літо, напроорокувати дівчатам і хлопцям щасливе обрання пари та весілля. Живучи в умовах натурального господарства, перебуваючи в постійній залежності від природи, людина на ранніх ступенях свого розвитку уважно придивлялася до природних явищ і ставилася до них суто практично. Весна з відродженням навколишнього життя, з її сонцем, грозою, буйним розквітом рослинності робила такий могутній вплив на уяву людини, що вона обожнювала сили природи, схилялася перед ними, запобігала їх ласки, творячи своїм божествам гімн певними обрядами. Чарівними діями людина прагнула повернути навколишню природу на свій бік, полегшити свою працю. Системні методи дослідження ігрової традиції виводять гру на рівень основоположного й багатогранного

культурного феномену. Народну гру потрібно вивчати як структуроутворювальний чинник традиційної культури загалом, оскільки елементи гри та ігрової основи є в будь-яких її проявах (у контексті обрядовості, дитячого фольклору, театральної сфери, сміхової культури) [2, с. 43].

Висновки. Виявлено релевантні ознаки та функції гри, до яких відносимо вільний характер гри, ізольованість від буденного життя, просторову обмеженість, наявність режисера ігрового сценарію, упорядкованість та повторюваність, естетичний ефект, творчий потенціал, культурну, світоглядно-пізнавальну, комунікативну, моделювальну та магічну функції гри.

Народна гра генетично походить від ритуалу: архаїчні ритуали трансформуються в ігрові форми й поступово втрачають свої провідні функції (магічну, світоглядно-пізнавальну, культурну, моделювальну). Загальна структура, форма проведення ритуалу та гри багато в чому подібні: це наявність культу, ізольованого від «буденного життя» ігрового простору, естетичного впливу, чіткого порядку дій, повторюваності тощо.

Прикладом неординарних способів інтеграції ігрових рівнів у вербальний текст є жанр загадки. До такого висновку спонукає, поперше, існування її декількох різновидів, що спричиняє проблему термінологічної невизначеності, по-друге, ідентифікація ігрових елементів у складі загадки можлива лише в її класичному варіанті (загадки з відгадкою); в інших своїх трансформованих варіантах (загадки у складі пісні і казки, спілкуванні «загадковою мовою») загадка стає структурним елементом іншого жанру, окремим рівнем гри.

Джерела та література

1. Гуменюк П. О. Парадигма гри в українському фольклорі (семантичний та функціональні аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.07 / Гуменюк П. О. ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 18 с.
2. Дей О. Народно-пісенні жанри / О. Дей. – Вип. 2. – К. : Музична Україна, 1983. – 112 с.
3. Старков В. Публікація джерел ігрової складової календарної обрядовості українців у середині XIX ст.: 1860 та 1861 роки / В. Старков // Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу : зб. наук. пр. : матеріали Міжнар. наук конф. «Одеські етнографічні читання». – Одеса : [б. в.], 2011. – С. 297–306.

Макарець Ольга. Украинская календарная игра в функционально-генетическом аспекте. В статье осуществлен системный анализ игрового фольклора в украинском устном народном творчестве. Рассматриваются теоретические принципы, методологические основы и история изучения вопроса

украинской традиционной игровой культуры в фольклористике. Раскрывается суть и специфика теоретического дискурса современной фольклористики вокруг феномена игры, определяются универсальные параметры, с помощью которых можно классифицировать материал и адекватно его описать, в связи с чем сформировалось несколько стратегий изучения игры по форме и по содержанию (собственно игры) и массива «игроподобных» феноменов (поведение, фон, ситуация), которые входят в состав игры. Введенный в аналитическое поле украинской фольклористики термин «игровая культура» позволяет подключить к дискурсу игровой и развлекательной культуры все сферы жизнедеятельности человека. Исследуется генезис народной игры; разрабатывается схема сравнительного анализа игры и ритуала как основных форм условного поведения. Анализируются аспекты выявления дистанции между игровой основой и фольклорным текстом в разнообразии их семантико-структурных трансформаций и модификаций.

Ключевые слова: игра, ритуал, игровая культура, игровая ситуация, обрядовая роль, мотив.

Makarova Olga. The Ukrainian Calendar Playing a Functionally-genetic Aspect. In the article the analysis of the systems of playing folklore is produced in Ukrainian verbal folk work. Theoretical principles, methodological bases and history of study of question of the Ukrainian traditional playing culture, are examined in folklor. Essence and specific of theoretical discourse of modern folkloristic open up round the phenomenon of game, universal parameters by means of that it is possible to classify material and adequate to him to describe are determined, in this connection a few strategies of study of game were formed in due form and on maintenance and array of the game phenomena (behavior, background, situation) that enter in the complement of game. Entered in the analytical field of Ukrainian folkloristic term a “playing culture” allows to connect to discourse of playing and entertaining culture all spheres of vital functions of man. Genesis of folk game is investigated; the chart of comparative analysis of game and ritual is developed as basic forms of conditional behavior. The aspects of exposure of distance are analysed between playing basis and folklore text in the variety of their transformations and modifications.

Key words: game, ritual, playing culture, playing situation, ceremonial role, reason.

УДК 821.161.2'10

Олена Маланій

САКРАЛЬНИЙ МУЛЬТИВЕРС ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ВАСИЛЯ БАРКИ

У статті йдеться про складний і неоднозначний світ українського письменника діаспори Василя Барки, про його надзвичайно глибоку філософську систе-